

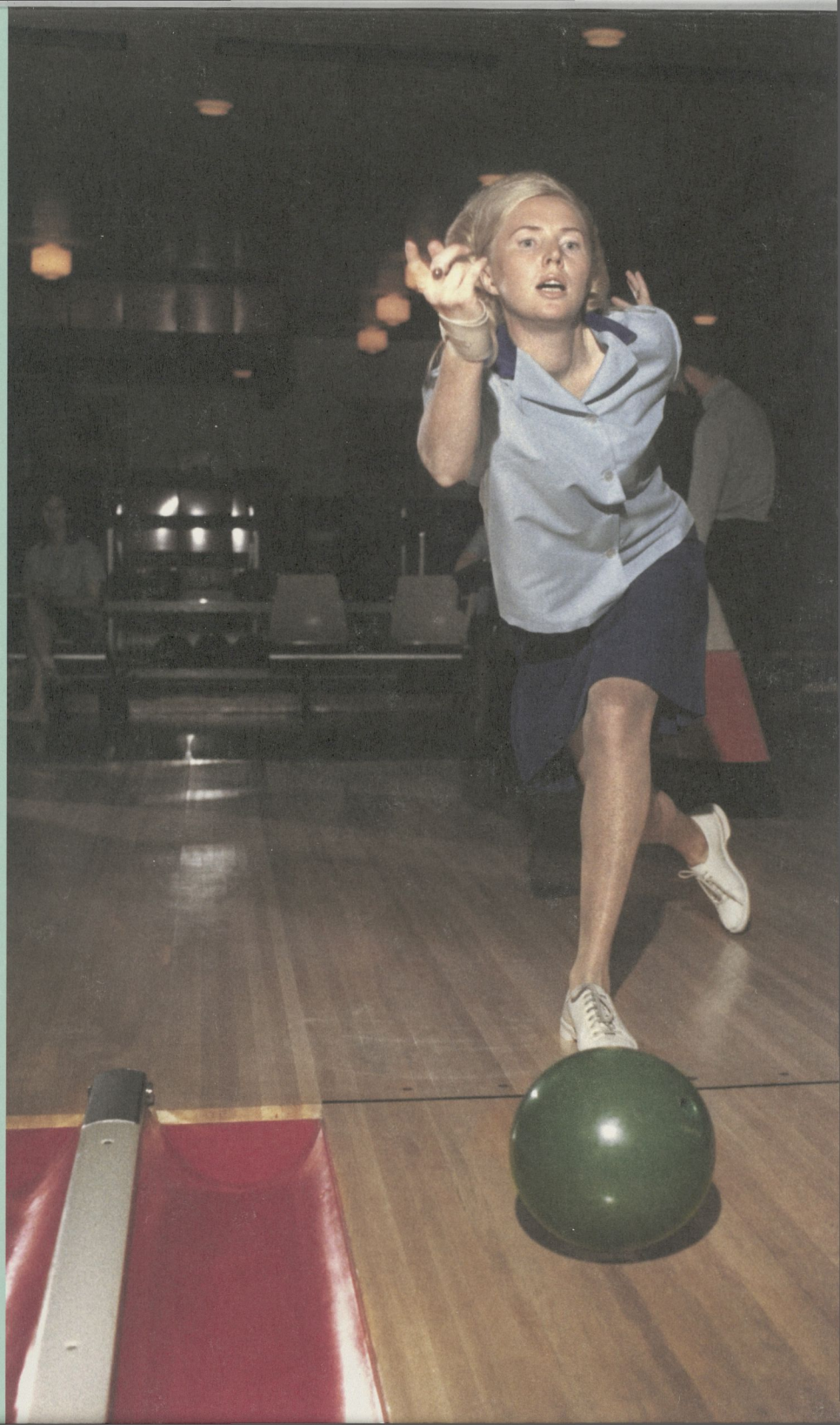
LEKAR OCH SPEL FATABUREN

LEKAR OCH SPEL

FATABUREN

2014

2014

LEKAR OCH SPEL

Red. Dan Waldetoft

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN – Nordiska museets och Skansens årsbok – är en skatt av kulturhistoriska artiklar som har publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har i dag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvideras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Samfundet Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

Fataburen 2014
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare
Redaktör Dan Waldetoft
Medredaktör Kristina Lund
Bildredaktörer Jonas Hedberg och Marie Tornehave
Översättning till engelska Alan Crozier
Omslag och grafisk form Lena Eklund, Kolofon
Omslagsfoto KW Gullers, © Nordiska museet

Tryckt hos Göteborgstryckeriet 2014
ISSN 0348 971 X
ISBN 978 91 7108 572 6

Leka blindbock

MARIA MAXÉN är intendent med ansvar för hemliv och inredning vid Nordiska museet.

Blindebocks leken skier således, at emädan the andra gå i ring, bindes ögonen til med ett kläde på en som går in uti och han i sin blindhet under theas händers klappande och slående i ryggen med handen, skal söka up then honom slog och thenna igen gå i stället in at låta sina ögon förbindas.

Filipstadsprosten Erland Hofsten (född 1651)

BLINDBOCK ÄR EN lek där en person med täckta ögon försöker fånga någon av de andra deltagarna. Den som blir infångad måste blindbocken på olika sätt försöka identifiera. Gissar blindbocken rätt övertar den tillfångatagna rollen som blindbock och leken börjar om.

I den *traditionella* blindbocksleken rör sig deltagarna fritt i rummet eller bildar en ring, som – sjungande eller tyst – rör sig runt bocken. Sång, men också dans, kan ingå i leken. Den *sittande blindbocken* rör sig inom en ring med sittande deltagare. Han sätter sig i en persons knä och gissar hos vem han sitter, utan att känna efter med händerna. Den sittande skall för att kunna identifieras ge ifrån sig ett ljud, ofta ett eko på ett ljud från bocken. I båda varianterna finns *Blindbocken med käppen/pipan*. Blindbocken pekar då på någon i ringen med en käpp och denne måste ta tag i käppens andra ände. Bocken gör ett ljud som härmas.

Blindbockslek under 1300-talet. Blindbocken täcker huvudet fullständigt genom att vända struthättan bak och fram. Ur mässboken »The Romance of Alexander«. The Bodleian Library, University of Oxford, MS. Bodl. 264, fol. 130r.

Medeltiden

Blindbock lektes troligen första gången för mer än 2 000 år sedan i Grekland eller Kina. I Europa, i Storbritannien, Frankrike och Nederländerna, finns leken belagd sedan medeltiden, där den förekommer i marginalgåleri i illuminerade bön-, poesi- och sångböcker. Motivet finns också i en vävd tapet från Frankrike daterad till

omkring 1500 i Museum of Modern Art i New York. Leken nämns i François Rabelais roman *Gargantua och Pantagruel* från 1535 och är avbildad i Pieter Bruegel den äldres målning »Kinderspiele« från 1560. Från svensk medeltid finns inga kända belägg, men leken nämns ändå ibland som exempel på en medeltida lek i Sverige.

I flera av de utländska illustrationerna från medeltiden är blindbock en vuxenlek där ögonbindel inte används. I stället drogs luvan, mössan eller kapuschongen ned över huvudet eller vändes bak och fram. Det äldsta engelskspråkiga namnet på leken, »Hoodman blind«, skvallrar om detta bruk. Genom att använda huvudbonaden i stället för ögonbindel krävde leken ingen rekvisita och kunde enkelt lekas av alla.

1600-talet - kraftfullt och förfinat

Leken och festen var av stor betydelse för en människas sociala liv också under 1600-talet. Man roade sig i stora grupper, lekte sällskapslekar och danslekar, spelade brädspel, tärningsspel, kortspel, boll- och kägelspel. Det är fullt möjligt, som vissa källor gör gällande, att Gustaf II Adolf lekte blindbock med sina officerare. Blindbocksleken nämns i skrift i Sverige första gången 1640, åtta år efter kungens död, men var då redan etablerad i landet. I blindbock och andra lekar deltog ofta både vuxna och barn, men leken var vid denna tid huvudsakligen en vuxenlek. Den utfördes i alla samhällsklasser och miljöer.

Den danske adelsmannen Henrik Gyldenstjerne förde 1613 in en bild av leken i österrikaren Paul von Eybiswalds stambok (minnesbok). I en barockinteriör har ett sällskap med både kvinnor och män just avslutat sin måltid och börjat leka. Blindbocken, vars ögon täcks av en huvudbonad, leds till dörren innan leken börjar, ett sätt att inleda leken som också är känt från Sverige. Det är troligt att mannen som leder bocken säger en ramsa innan han släpper bocken lös, kanske avslutad med orden »Fånga andra men inte mig!«. Bocken kan också använda speciella kullningsord när deltagarna infångas.

Adligt sällskap leker blindbock omkring 1613. Blindbocken, vars ögon täcks av en huvudbonad, leds till dörren innan leken börjar. Bilden införd i österrikaren Paul von Eybiswalds stambok av den danske adelsmannen Henrik Gyldenstjerne.
Foto: Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn.

Markisinnan de Rambouillet skapade i början av 1600-talet den första litterära salongen i Paris, där likasinnade, både män och kvinnor, kunde mötas och konversera om vetenskap och litteratur men också om kärlek. Salongens kvinnor var dygdiga men sökte ett slags »själarnas gemenskap« och var öppna för platonisk kärlek. Salongen tog avstånd från allt som ansågs lågt och obildat och strävade efter förfining på livets alla områden.

I salongen roade sig gästerna också med sång, musik, maskerad-
baler och sällskapslekar. Att sällskapet lekte blindbock vet vi ge-
nom att gästen François-Séraphin Régnier-Desmarais (1632–1713)
skrev en hyllningsdikt till blindbocksleken. Det är den sittande va-
rianten av leken som beskrivs. Att sitta i en obekant persons knä,
eller ha en obekant person i knäet som genom att lukta och känna
efter med bakdel och fötter vem man är, måste ha varit spännan-
de, en tillåten kroppskontakt med någon annan än sin gemål. Det
framgår att deltagarna hade roligt, de ropade »det bränns« i tid och
otid för att förvirra bocken. Leken blev en frihetsventil i en starkt
reglerad värld. I dikten framgår att blindbock var en vanlig lek och
att den »spelas överallt som här, tack Gud«. Eftersom salongen var
smakdomare och normsättare har blindbockslek varken förr eller
senare varit så bildad och förfinad som i Paris under denna tid.
Markisinnans salong var tongivande fram till omkring 1650.

Drottning Kristina brevväxlade med tre av de franska preciöser-
na, som salongens kvinnor kallades, och höll egen salong med bör-
jan 1653. Amaranterorden var ett sällskap med 16 kvinnor och 16
män som samlades varje lördag på Jakobsdals (Ulriksdal) slott för
att konversera, dansa och leka. Huruvida blindbock lektes är inte
känt. Orden upplöstes i samband med drottning Kristinas abdika-
tion 1654, men återinstittades drygt hundra år senare (1760).

Blindbock lektes däremot bland gemene man i Sverige under
1600-talet. Olof Rudbeck, författare till bokverket *Atlantica* som
utgavs 1679–1702, beskriver blindbock som en hårdhänt jullek för
män:

Kareleekarna hållas tämmeligen hårda än i dag, så att mången får
både blått Öga oc brutin Arm och been, dock icke som fordom. De
som i dag hållas äro desse: Nappa Steek. Blindbock. Mussla skoo.
Tämia Stutar. Torka Malt, Rijda til Kungs. Skoo blacka. Dra Gränia.
Spenna Kyrckia. Mig möter medh hundra stöter. Marcus vill du
ha dask. Segla till Tyskland. Stå i så. Krypa til Krysse. och många
andre, som alt förrättas med hugg och slag, dock måtteligen.
Hwilka om iag här alla skulle beskrifwa, så blefwo dheraff allenast
een Book.

I Atlantican återfinns blindbocksleken under det kapitel som behandlar solens, månens och jordens dyrkan. Rudbeck berättar om »wåras Julfäst, huru den Solen och Jorden til ära fjrades«. Blindbocken klappade med händerna och ropade »gack ur wägen med de brinnande blossen. Ty när Blindbock lekes, så måste de stå undan med blossen och liusen, elliest kunde dhen som Blindbock är och skall dantza kring at taga fatt på någon ofta ränna handen mitt i liuset eller blosset«. Deltagarna i leken uppges bland annat sjunga: »På denne Julfästs natt kommer oss Solen igen, såsom hela bergen och dalarna lysa aff bloss och ljus«.

Julen som en fest till solens och ljusets ära bär hedniska drag. När dagen är som kortast och natten därmed som längst önskas ljuset åter. Även Filipstadsprosten Erland Hofsten, född 1651, som vi mötte i inledningscitatet, menar att leken hör samman med solens återkomst. Han berättar att leken är vanlig under julen, och, liksom andra lekar, symboliserar »winterens mörchet och solens lius igen«. Leken är gammal, och »sitta ännu qwar i vårt minne, såsom wi them i vår ungdom spelat hafwa med största lust och nöje«.

1700-talet – lekfullt lättsinne

Lekens popularitet ökade under 1700-talet. Det fanns få offentliga nöjen och när människor träffades för att umgås stod ofta dans, spel och lekar på programmet. Carl von Linné noterar under sin lappländska resa 1732 att »gammalt folk« slår boll, leker blindbock och drar handskar för att roa sig, medan barnen bygger hyddor och små kåtor, gömmer hus i skrevor och stångar varandra med horn som de tillverkat av dvärgbjörk.

Inom aristokratin var blindbock på modet under 1700-talet. Linné lär själv ha lekt blindbock på Drottningholms slott i början av 1750-talet. Han vistades på slottet för att katalogisera drottning Lovisa Ulrikas naturaliesamling och blev vid ett sådant tillfälle mer eller mindre mot sin vilja tvingad att leka blindbock med drottningen och hennes uppvaktning. Utan hänsyn till förbudet att ta fast drottningen kikade Linné under ögonbindeln och fångade

henne så fort han kunde, trots att hon ropade »Det är jag!«. Linné skall dessutom enligt släkttraditionen ha klappat drottningen på huvudet och sagt »Klappa kulla, sitt i bänk«, en kullningsramsa som finns belagd från allmogemiljö i Uppland, där botanikern var bosatt. Linné ansåg att han hade viktigare saker att göra än att leka blindbock. Drottningen skrev till sin mamma att Linné visserligen var underhållande och kvick, men hade »manières rustres«, ett bondskt sätt. Han slapp i alla fall leka blindbock med drottningen fler gånger.

Under loppet av 1700-talet ökade känslornas betydelse i adelns liv. Synen på ömhet och kärlek som förädlande, centrala värden gjorde att sexualiteten, även den kvinnliga, bejakades. Den hörde visserligen hemma inom äktenskapet, men kärlekslösa tvångsäktenskap i unga år gav både kvinnor och män incitament till att utforska både kärlek och sexualitet utanför äktenskapet.

Äktenskap och kärlek var två separata storheter som sällan kunde förenas men var accepterade skilda åt, vilket resulterade i en friare syn på sexualiteten. Hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlotta, svägerska till Gustav III, skrev i sin dagbok på 1770-talet att dygden är »något ytterst ovanligt i vår tid« och att »det är ett allmänt mod att hafva älskare, och hvar och en har sin«. I denna miljö lektes blindbock också under Gustav III:s regeringstid. Greve Carl August Ehrensvärd berättar: »Både gamla och unga sprungo sig trötta, men det roligaste var att se på en gång bägge rikets cancel-lerer, justitiecancelleren och hofcancelleren, springa blindbock och förfölja hvarannan.«

Vi vet inte i detalj hur blindbock lektes vid hovet, men leken medgav genom sin karaktär närgången kroppskontakt. I målningar från tiden förekommer blindbocksleken relativt frekvent. Välklädda unga människor leker tillsammans inom- och utomhus, till synes helt oskuldsfullt eller mera frivolt genom att män kysser den kvinnliga blindbocken eller trycker sin kind mot hennes. Manliga blindbockar tycks vara aktivt agerande, den kvinnliga låter ögonbindeln pacificera sig så att hon blir utlämnad till en seende mans friheter. Målningarnas motiv anspelar på den blinda kärleken, ett

Det fanns olika sätt att visa boken var man befann sig i rummet, det vanligaste tycks ha varit handklappningar och att peta på boken med handen eller med ett föremål. Nicolas Lancet, 1728.

Foto: © Eric Cornelius/Nationalmuseum, Stockholm.

ogenomtänkt val av partner eller har som enda mål att kittla åskådarens fantasi. Ögonbindelns erotiska potential gav konstnärerna möjlighet att skapa scener anpassade till intresset för det förförelseromantiska hos tidens konstpublik. Antoine Watteau och Jean-Honoré Fragonard är exempel på konstnärer som målade leken blindbock, Fragonard använde motivet hela fem gånger under en trettioårsperiod.

Den franska revolutionen förändrade den sociala strukturen i Frankrike och övriga Europa. Det lättsinniga och galanta livet hos stora delar av adeln avbröts abrupt av den framväxande borgarklassen. Den svenska aristokratins ämbetsprivilegier avskaffades 1809–1810 och borgarna tog på allt fler områden över samhällsfunktionerna. Borgarklassen profilerade sig uppåt mot adeln med högre moral. Med kontroll av kropp och känslor bröt en ny mentalitet fram, med en allvarligare, mer moraliserande inställning.

1800-talet - moralism kontra livsglädje

Sällskapslekar, dans och olika former av spel, inte minst kortspel, var fortfarande populära inslag i det sociala umgänget i början av 1800-talet. Många av lekarna ändrade dock karaktär, de formaliserades och anpassades gradvis till den borgerliga moralen. Blindbock framställdes i borgerliga kretsar som ett »passande« tidsfördriv för unga damer i enkönad lek, men var fortfarande mycket populär i blandade sällskap. Den undersökning som krävdes för att kunna gissa en annan persons identitet gjorde dock att leken uppfattades som en sysselsättning i gränslandet till det moraliskt opassande.

Från Frankrike och England finns många illustrationer av blindbock som en populär lek inte minst på bjudningar. I regency-periodens England (1795–1837) kunde gästerna, förutom att leka blindbock, bli erbjudna att gunga, hoppa hopprep, skjuta med pilbåge, spela varianter av bowling och badminton eller att delta i en picknick. I Sverige fick Årstafruns gäster både gunga gungbräde, kasta boll och leka sällskapslekar under 1800-talets första decennier.

Blindbock beskrivs i *Healthful Sports for Young Ladies* från 1822

»Monsieur on ne tâte pas«, Min herre, inget tafsande! Den sittande blindbocken tar sig friheter som bryter mot lekens regler, varför damen till höger pekar och protesterar. Jean François Bosio (1767–1832) i tidskriften *Le Bon Genre*, 1800-talets början.

som en lämplig aktivitet för unga damer. I tidskriften *Le Bon Genre*, med sociala trender och fritidsaktiviteter från Paris, presenterades bilder av unga kvinnor som leker blindbock utomhus. Även i Sverige förekommer blindbock som motiv under Karl Johan-tiden, inte minst i silkebroderier, där den antika formvärlden fungerade som förebild. Inramade blev broderierna lämpliga gåvor till jul och namnsdagar. Två inramade tavlor av denna typ finns i Nordiska museets samlingar, båda är signerade med brodösens namn och daterade 1814 respektive 1817.

Marie-Louise Forssell, överstedotter från Stockholm, berättar i sin dagbok om det borgerliga sällskapslivet under 1840-talet. Hon och hennes släkt och vänner går på teater, kalas, tesupéer, soaréer och visiter, de åker i slädpartier, spelar whist och vira, går på balar, konserter, spelar pianoforte och sjunger. De leker också, gissar gärna gåtor och gör charader. Blindbock leker hon bland annat som nittonåring på en bjudning i november 1842.

Blindbock var fortfarande en sysselsättning huvudsakligen för ungdomar och vuxna, men från mitten av århundradet finns en tendens till tilltagande prydhets och sedesamhet, där det hos den borgerliga medelklassen blir mer eller mindre uteslutet att fritt ta på en person av det motsatta könet som inte tillhör släkten eller

Flickor leker Blindbock utomhus i enkönad lek. Tapetmönster från 1930-talet av Mme Ehny-Vogler för tapetfabriken Jean Zuber & Cie, Frankrike. Efter original av Jean François Bosio, 1803. Foto: Emma Fredriksson, © Nordiska museet.

den närmaste bekantskapskretsen. När lekens sensuella karaktär avtar blir leken alltmer passande för barn och beskrivningar och illustrationer av hur leken utförs på släktkalas eller i familjens sköte, där flera generationer deltar, blir vanliga. I *En julsaga* av Charles Dickens (1843) leker de båda familjerna blindbock på julaftonskvällen. Sedan bokhållaren Robert Scratchit, anställd hos Mr. Scrooge, lyckats få ledigt under juldagen skyndar han sig hem till familjen »så fort han kunde trafva för att leka blindbock«.

Mr. Scrooges systerson Fred, dennes hustru och deras vänner leker också blindbock denna kväll. Ungkarlen Tom Topper fuskar och tar sig friheter med det motsatta könet som författaren anser avskyvärda och som varit omöjliga vid vanligt umgänge:

Först lekte de Blindbock – ja naturligtvis. Och jag tror lika litet, att Topper var riktigt blind, som jag tror, att han hade sina ögon i stöflarna. Min åsikt är, att allting var uppgjort mellan honom och fruns syster, och att den innevarande julens ande kände till det. Hans sätt att sätta efter den knubbiga systemen i spetskråset var en örfil åt den mänskliga naturens lättrogenhet. Han stötte omkull eldgaffeln, ramlade öfver stolarna, stötte emot pianot, trasslade in sig i gardinerna och hvart hon tog vägen, där var han också! Han visste alltid, hvar den knubbiga systemen var. Han ville inte ha tag i någon annan. Om någon annan ställde sig i hans väg med flit (som många af dem gjorde), låtsade han, som om han gjorde ett försök att fånga honom, men detta försök var en förolämpning mot de öfrigas omdömesförmåga, och i nästa ögonblick sackade han åter af åt det håll, där den knubbiga systemen var. Hon ropade ofta att det icke gick ärligt till, och det gjorde det verkligen inte. Men då han slutligen fångade henne, då han, trots allt hennes silkesfrasande och hennes snabba flaxande förbi honom fick in henne i en vrå, där hon omöjligt kunde komma undan, då blef hans beteende allra mest afskyvärdt. Ty hans påstående, att han inte kände igen henne, att han nödvändigt måste vidröra hennes hår och öfvertyga sig om hennes identitet genom att fingra på en viss ring på hennes hand och ett visst halsband på hennes hals, var helt enkelt nedrigt,

Robert Cruikshanks »Blind Man's Buff« från 1824 visar den intensitet i leken som Charles Dickens beskriver.

upprörande! Hon sade honom säkerligen, hvad hon tänkte om allt detta, ty då en annan var blindbock, stodo de mycket förtroligt tillsammans bakom gardinerna.

Under loppet av 1800-talet utgavs en rik flora lek- och spelböcker. Både böckernas mängd och deras titlar – *Den muntre gästen i sällskaps- och familjekretsar*, *Kryddan på lifwets fröjder*, *Trefnadens källa* med flera – visar lekarnas centrala roll i umgänget. I lekböckerna beskrivs olika varianter av blindbock, eller också räknas den bara upp med kommentaren att leken »är så allmänt känd att den blott behöver nämnas, för att genast ihågkommas«. Lektöckerna börjar indelas i flick- respektive pojkböcker och lekarnas karaktär förändras. Pojkarnas lekar inriktas inte sällan på träning av kroppen. 1843 utgavs boken *Gossar, Hvad skola vi roa oss med?*. Där återfinns »160 lekar, spel och konststycken som stärka och utveckla kropps- och själskrafterna hos ungdomen«. I lekboken framhålls lekarnas och spelens nyttighet för hälsan. De unga männen skall leka och utmana varandra i enkönade grupper. Många av lekarna är av illustrationerna att döma ganska krävande övningar. Blindbock är en av de lekar som enligt boken »gifva motion«. Flickorna inom borgerligheten hade inte samma möjlighet som pojkarna att springa ute och leka. Där uppmuntrades ofta mera »kvinnliga« och stillsamma aktiviteter som sömnad och trädgårdsarbete.

Under senare delen av århundradet sker en förskjutning nedåt i deltagarnas ålder. Barnen i den medelklass böckerna med största sannolikhet riktade sig till behövde då inte längre arbeta och hjälpa till så mycket i familjen, varför tid frigjordes till lek. Blindbocksleken blev alltmer en sysselsättning för barn.

Allmogens blindbock

De högre samhällsklasserna hade större möjligheter till förströelser som lek, spel och dans än allmogen, som fick vänta med vila och umgänge tills arbetet gick in i lugnare perioder. Majoriteten av Sveriges befolkning var fram till en bit in på 1900-talet fattiga

landsbygdsbor med vardagar fyllda av hårt kroppsarbete. Något behov av gymnastik för att stärka kroppen och få motion fanns inte. Seder hos allmogen har i den etnologiska forskningen ansetts kunna innehålla mycket ålderdomliga drag. I Nordiska museets arkiv finns många uppteckningar från 1920- och 1930-talet om lekar, men beskrivningarna är troligen äldre än 1800-talets senare del, den tid som sagesmännen själva kunde minnas. Professor Sigurd Erixon ansåg att »många meddelare som bott kvar i sina 'fäderneärvda miljöer' kunde omfatta upp till fyra generationers minne, vilket då skulle ge ett tidsspänn på 100 år«.

Det var framför allt ungdomarna i byn som lekte sällskapslekar, lekarna var ett sätt att umgås med det motsatta könet under uppsluppna former. Vissa lekar hörde till bestämda årstider eller helger. Julen var en stor helg för lekar och dans. När skörden, slakten och höstplöjningen var över fanns tid till fest. Dessutom fanns det mat – mat som ungdomarna fick av sina husbönder eller tiggde

Unga män motions-tränar 1843. Ur P. G. Bergs Gossar, *Hvad skola vi roa oss med? 160 lekar, spel och konststycken som stärka och utveckla kropps- och själskrafterna hos ungdomen*. Foto: Nordiska museets bibliotek.

Blindbock lektes i alla sociala miljöer och anpassades till miljön. I allmogemiljö, med en mer naturlig syn på kropp och sexualitet, lektes den gärna i blandade sällskap med både kvinnor och män. Julius Exner 1866. Foto: Bohusläns museum.

ihop under staffansupptågen. Många pigor och drängar var också lediga från arbetet mellan jul och tjugonedag. Lekstuga anordnades därför framför allt kring jul, andra tillfällen var fettisdagen och allhelgonadagen. Det lektes också då gemensamma arbeten var avslutade, som efter slåttern, linbråkningen, notdragningen och gödselkörningen.

»Lekstuga« innebar att ungdomarna i byn samlades i någon bondstuga och höll fest, ofta inbjöds också ungdomar från närliggande byar. Det hände också att husbönderna i byn i tur och

ordning höll en gemensam fest för byns tjänstefolk. Ungdomarna dansade, lekte sällskapslekar, danslekar och sånglekar. Många av lekarna gick ut på att para ihop flicka och pojke, dessa sjunger vi fortfarande vid julen, ofta utan att tänka på texten.

I Nordiska museets arkiv finns många uppteckningar om lekar och lektugor. Stava Jacobsson, född 1856 i Värnamo, berättar om en sådan fest: »Ve jul va' då dans i många dar, å de' va' te' å 'ta å supa hembrännt. Man lekte blinnebock, spelade hannklavér, 'sjongde', dansade och trallade och stampade så stöva darrade.«

1928 uppper en sagesman från Vilhelmina i Lappland att blindbock är en gammal, vanlig lek, som »enligt många gamlas utsago har lekts här så länge någon kan minnas ... På vinterkvällar, när ungdomen och även de äldre samlades lekte man alltid blindbock. Även i våra dagar lekes denna lek rätt allmänt«. Inte sällan passade ungdomarna på att »springa blindbock« när husbönderna var bortresta. Då ställdes alla möbler mot väggarna så att golvet blev fritt. Leken var inte helt riskfri. Förutom att blindbocken kunde riva ner saker i rummet riskerade den att skadas av heta spisar och hållar. Det var viktigt att de andra deltagarna varnade. Om bocken var i fara kunde de ropa »då bränns«, ett uttryck som fortfarande används vid lek.

Ofta leddes blindbocken till dörren av en av deltagarna. Han snurrades, och innan han släpptes lös sade deltagaren några ord eller en ramsa: »Ja ler min blindebock te döre, å där ska du stå i sju-åtta löre, å där hoppa e loppa å där kröp e lus, men allri ska du finna mej i båssmans hus!« »Jag leder ut min blindebock att äta gröt och mjölk, men skia (skeden) får du håll deg själv.« »Här har du min sked å min soppa, i förstun får du doppa, tag mig först, tag mig sist, mig aldrig!« Ibland var ramsan en dialog där blindbocken frågar »Va ska ja' här?« och deltagaren svarar »Eda salt o brö. Ta de, men ta inte me först!«. När dessa ord uttalats dunkades bocken på armen eller ryggen innan han svängdes runt och fick börja leta. I Dalarna kallades blindbocksleken »ta blindtacka«. Där föste tackan de andra fåren »ut i kätten« med orden »Schas uté tjètan!«. Leken var slut så snart ett får var infångat.

Själva leken har gått till på ungefär samma sätt som vi sett hos de övre samhällsklasserna, men allmogens mera naturliga sätt att se på kroppen avspeglar sig i leken. Även här har det på vissa platser varit förbjudet för blindbocken att känna efter med händerna när han sitter i någons knä, men hos allmogen finner vi blindbockslekar där lukten och känseln spelat stor roll. Blindbocken kunde identifiera deltagarna genom att »låtsas lukta och vädra sig till« vem han hade framför sig, han kunde också få ta i händerna och på kläderna för att få ledtrådar. Den »luktblindbock« som i en av lekböckerna föreslås för borgerliga flickor under samma tid innebar att blindbocken skulle lukta på ett ämne som var och en av deltagarna sträckte fram, till exempel eau de cologne, fotogen, pepparrot, talg eller blommor.

När blindbocken fångat en deltagare, kullade han denne genom att säga »Koll i krona, stätt i vrå, te ja ber dä gå, slo e vass-skål på«, »Kull, kull, kull«, »Sätt dig lite medan fiskarna kokar«, »Kulle bock gå sätt dej i en vrå« eller, som Linné: »Klappa kulla, sitt i bänk«. Vid kullningen lade blindbocken handen på den tillfångatagnes huvud. Ibland byttes rollen som blindbock så fort den förste deltagaren blivit fångad, men inte sällan skulle alla fångas in innan den först tagna fick ta över rollen. Uttryck som »gå sätt dej i en vrå« och »sitt i bänk« uttrycker att personen får sätta sig och vänta medan övriga leker klart, de får »stå i vrån« tills alla är tagna.

Blindbocksleken har som vi sett varit en vanlig lek i människors umgänge sedan flera hundra år tillbaka, och har bland allmogen förmodligen lekts på samma sätt under lång tid.

Vid slutet av 1800-talet lektes och dansades allt mindre i landsbygdens lekstugor. Skiftenas utflyttning av gårdar från byn luckrade upp den naturliga gemenskapen. Inredningen i allmogehemmen förändrades också genom introduktionen av fabrikstillverkade möbler, tapeter, fotogenlampor, trasmattor och krukväxter. En ny syn på hemmet, där bostadshygieniska aspekter tillmättes större betydelse, gjorde att allt fler bönder var ovilliga att upplåta sina bostäder till lekstugor. Med introduktionen av dansbanor fick människor nya arenor att träffas och umgås på.

1900-talet - barnen övertar lekarna

I början av 1900-talet övertogs de giftasvuxna ungdomarnas och de vuxnas lekar successivt av barnen. Samhället förändrades. Industrialisering, mekanisering, en ny effektivare syn på tiden och en allvarligare syn på sig själv diskvalificerade leken som en given sysselsättning för vuxna. När blindbocksleken förlorat sin ursprungliga funktion och rensats från allt opassande blev den ett lämpligt tidsfördriv för barn. »Småbarnen efterapade och övergingo naturligtvis så snart som möjligt till de äldres lekar«, berättas från Dalsland. Professor Martin P:n Nilsson konstaterar 1915 att danslekarna förändrats: »Redan för åtskilliga år sedan hörde och såg jag dem på flickskolornas lekplatser under rasterna; därmed kunde man föreställa sig, att deras öde var beseglat hos oss liksom i andra länder, där de som så många gamla bruk som en gång övats av vuxna, nu

Lille Herman? Blindbocken vandrade allt längre ned i åldrarna och blev till sist en barnlek. Detalj av konfektask. Foto: Karolina Kristensson, © Nordiska museet.

»Blindbocken luras». Pojkar leker blindbock på skolgården 1919. Pojkarnas friluftss lekar, B. E. Littorin, 1919. Foto: Nordiska museet.

mera blott äro en lek för barn.« Blindbocken har flyttat in i barnkammaren och 1906 hittar vi honom i *Läsebok för andra läsåret*, i dikten om Lille Herman: »Herman är en munter fyr, djupt han kan sig bocka. Han har många små bestyr, som till skratt oss locka. Hjula, hoppa, gå på tå, leka blindbock likaså, det kan lille Herman.« Herman har också andra färdigheter, han kan bland annat slå på trumma, åka kälke och »köra Grälle som en man«.

Blindbocken dyker allt oftare upp som en organiserad lek i skolmiljö, då inte sällan som en utomhuslek med syfte att forma barn och ungdomar till sunda och starka människor. Blindbock lämpade sig för användning under gymnastiklektioner och finns med i alla fem upplagorna av boken med samma namn (*Lekar lämpade för*) 1920–1960. Leken rekommenderades för barn mellan 6 och 14 år. Under 1970-talet finns blindbock med i *Lekar för alla åldrar för ute-*

och innelek, och i Nostalgiboken – minnen, beskrivningar, lekar och recept från 1950 till 1980-talet är leken insorterad under 1980-talet. I Familjens spel och lekar med spelreglerna man behöver från 2006 saknas blindbock däremot.

Tid till lek

Blindbockslek i hemmiljö i dag tycks av litteratur och lekböcker att döma främst ske vid barnkalas. När fritidsaktiviteterna ofta är organiserade med tydliga start- och sluttider och det blir allt svårare att hitta tid till spontan lek är framtiden för blindbocken oviss. Vuxnas deltagande i »onödig« lek är inte lika självklar som tidigare, att göra något som ger resultat, som att laga mat, tvätta och städa ligger närmare till för många vuxna. Utformandet av bostaden till perfektion kan också göra hemmet till en opassande tummelplats för blindbocken och hans vänner.

Barn tycker om att leka med vuxna och många vuxna älskar också att leka med barn. Ett exempel på hur roligt det kan vara att skapa tid för samvaro och lek finner vi i Dagmar Wäneus skildring av en jul i barndomshemmet i byn Salteå utanför Nordingrå i Västernorrland omkring 1950:

Trots att så gott som all vaken tid gick åt till arbete för mina föräldrar fanns det ändå tid för lek, sång och musik samt friluftsliv. Pappa och även mamma tyckte om att leka. En lek som alltid lektes på juldagens och påskdagens eftermiddag var blindbock. Detta kände många i byn till och kom och ville vara med. Därför var vi alltid många fler än familjen som deltog. Ett år, en väldigt kall juldag, slutade leken sent på kvällen med att pappa fick ställa sig och skära in en ny glastruta i köksfönstret. Mamma hade nämligen på sig ett par skor som »gnekade« och det hördes alltså var hon fanns varför hon snabbt sparkade av en av skorna med sådan kraft att den hamnade i snödrivan utanför.

Hela familjen Sundqvist: pappa Charles, Gunnar, f. 1943, mamma Vilma och dottern Dagmar, f. 1938, cirka 1950. Foto: privat.

Charles Sundqvist som blindbock i hemmet i byn Salteå utanför Nordingrå i Ångermanland. Foto: privat.

